

ОЩЕ ЗА ЛИЧНОСТТА НА ИВАЙЛО

Сравнително богат и достоверен източник за личността на Ивайло и за въстанието, което той възглавява се явява историческият труд на Георги Пахимер (1242-1310). В 13-те си книги, той описва подробно събитията по време на царуването на император Михаил VIII Палеолог и император Андроник, т.е. от 1255 до 1300 г. Преценката на учените историци за Пахимер е, че той е един от най-изтъкнатите византийски хронисти от втората половина на XIII и началото на XIV в.¹

В труда си² Пахимер пише: „Имаше там един селянин, по име Бърдоква, който пасеше свини срещу заплащане. Гръцкият превод сближава това име със „зеленчук“, поради което той се нарича и Лахана³. Той се грижеше за свинете, но към себе си нехаеше - не се грижеше нито за храната, нито за облеклото си. Хранейки се само с хляб и гиви зеленчуци, той живееше скромно и бедно. Често разговаряше с другарите си, които бяха също като него и беше явно, че той си въобразяваше много нещо за себе си. Те по-скоро му се присмиваха, отколкото да му вярваха. После той бе обхванат от толкова големи, не зная откъде появили се, надежди, стана внимателен към себе си, и отправяше както можеше молитви към Бога навсякъде. Та откъде той би знаел, и то по памет, божествените молитви, като постоянно живееше бедно и почти на полето, сред пасените от него свине? Прочее той прекарваше повечето време замислен и смяташе, че лесно ще вземе някаква власт. Често разправяше същото на ония селяни и свинопаси, като им разказваше за някакви явявания на светци, които го подбуждали да се разбунтува и да вземе властта над народа. И понеже разказваше често тези неща, хората му повярваха и вече се отнасяха с него по-иначе, отколкото преди. Той съобщаваше, че е близо определеното за бунт време. И така един ден каза, че е получил знак за действие и веднага ги привлича за свои помощници. И те го следват, като се надяват, че ще извършат нещо велико. Разпръсват се из страната и разгласяват името на свинепаса,

¹ Извори за Българската история, т. XXII, БАН, С., 1980, с. 148; А. Бурмов и П. Петров, Христоматия по история на България, С., 1964, с. 301-302.

² Georgii Pachymeris, Michael Paleologus, 20, De Yuiilo VI, 171-172.

³ Бърдоква и гръцкото Лахана са прякори на Ивайло, бъдещия български цар (1277-1280).

(казвайки) че му бил даден от Бога знак да управлява. И като говореха (така), веднага убеждаваха хората и към него всеки ден се присъединяваха (все) повече (привърженици). Той започна да се облича по-добре, наметна връхна дреха, препаса меч, възседна кон и смело се впусна в дела, съвсем не по силите му...“⁴.

Известният наш познавач на класическия и средновековния гръцки език, автор и на речници и граматики по тези езици проф. Александър Милев превежда това място от Пахимеровия труд в минало свършено време, преизказно (несвидетелско) наклонение, което считаме за по-правилно, с чувствителна разлика на няколко места, напр. третото изречение: „Той се грижел много за свинете, но никак не се грижел за себе си, понеже не обръщал внимание нито на храната си, нито на облеклото си“; четвъртото изречение: „Често, като разговарял с другарите си и с тези, които били около него...“; седмото: „След това той, не зная откъде, обхванат от такива надежди, насочил вниманието си към себе си и се молел на Бога навсякъде“; особено деветото: „Като прекарвал много време замислен и не предприемайки нищо за свалянето на някаква власт, той често говорел едни и същи неща на другите селяни и свинепаси, разказвал им за някакви явявания на светии, които го подбуждали към бунт и към управляване на народа“ и т. н.

Ивайло и Георги Пахимер са почти връстници. Георги Пахимер е роден в 1242 г. и починал в 1310 г. Ивайловото въстание избухва през 1277 г. и завършва през 1280 г. Ивайло го е ръководел, когато е бил в разцвета на своите физически и духовни сили, т.е. между 25 (30)-та си и 45 (50)-та си година.

Георги Пахимер е преживял цели 30 г. след Ивайло. Следователно той дори като обикновен гражданин на Византия е могъл да чуе много неща от носещите се от уста на уста легендарни разкази за селския свинар в България, с когото Византия е воювала продължително без да може сама да го победи, и че той - свинарят седнал на владетелския български престол в Търново и станал цар. А Георги Пахимер не е бил от обикновените люде във Византия, а човек високо образован. Заемал важни и отговорни държавни длъжности. Той е имал достъп и до писмени сведения, донесения и доклади за личността на Ивайло и положението в България. Той е имал контакт с най-издигнатите хора около императора и патриарха, които пък са били най-точно информирани относно личността на Ивайло и деянията му. Те,

⁴ Извори за българската история, т. XXV, БАН, София, 1983, с. 122.

както и елитарните членове на византийското общество, са били заинтересовани от положението в България, знаели са отлично и в подробности кой е Ивайло, от какъв обществен слой произлизал, какво е работел, какво е движението, което възглавявал и какви съдбоносни последици би могло да има това за тях и т. н. И понеже в случая става дума преди всичко за военна тактика, за въоръжение и пр. на вражеската страна, за характера на водача на въстанието, за религиозните му убеждения, на което през Средновековието поради преследването на еретици и разни лъжепророци се е обръщало специално внимание. Би следвало да добавим и това, че на византийското разузнаване не е било в интерес да лъже или измисля пред императора, патриарха и военноточилниците, че Ивайло е измамил народа с това, че е побуден от светици и други свръхестествени сили да поведе българите срещу управниците им и другите им врагове - татари и византийци. От гледище на съвременния полувярващ или невярващ човек е лесно така да се обясняват нещата. За тогавашната епоха това не е могло да бъде „лъжа“, „хитрина“, „измама“ на авантюрист, разбойник, властолюбец, „халюцинация“ и т. н., но е било нещо действително, неподлежащо на съмнение, истинно.

Според Пахимер Ивайло бил крайно беден селянин, който пасял селските свини „срещу заплащане“. Вече това свидетелства, че той бил напълно безимотен човек и принадлежал наистина към най-обезправения слой на средновековното българско общество. В народните среди той бил известен с името „Бърдоква“. На гръцки тази дума летописецът предал с термина „Лахана“, което отбелязахме вече, че означава зеленчук. Той се хранел само с хляб и диви зеленчуци, т.е. салата, марули, зеле, ряпа, лапад, киселец и др.⁵ С това той се сближава с живота на отшелниците, които се хранели с по-малко хляб и с диви зеленчуци, като изброените: корени, треви, билки, семена и прекарвали дните си в строги лишения, достигащи често пъти до истинско себеотрицание. „Той се грижеше повече за свинете, но към себе си нехаете“.

Този и други подобни текстове показват, че той не само поради бедност, нямаше що да яде или в що да се облече, колкото поради някакви идейни побуди или мотиви, или поради някакви религиозно-аскетически съображения се отнасял към себе си твърде строго. Нашият български светец Иван Рилски също

⁵ **Найден Геров**. Речник на Българския език, Фототипно издание., Част първа, А-Д, С., 1975, с. 70; Български тълковен речник, трето изд., С., 1976, с. 72.

ограничава до минимум своите телесни потребности от покрив, облекло, храна, питие и се хранел само с треви, билки, коерни, диви плодове и т. н. и се обличал с едно вретище или кожена греха. Храненето изключително или главно с растителна храна съвпада и с възгледите на различните религии по този въпрос⁶. Може би по пътя на собствени разсъждения, или следвайки онова, което е чул или прочел в някой храм или манастир, Ивайло по отношение на себе си е бил строг постник. Като някакъв аскет, той гледал с пренебрежение или презрение към всякакви удобства.

Друго характерно за Ивайло било това, че той „насочил вниманието си към себе си“ и „прекарвал много време замислен“. Сиреч Ивайло изпадал често в състояние на продължително духовно съсредоточаване в себе си, на духовно концентриране на всичките си психически сили. В моменти на такова духовно съсредоточаване до какви ли дълбини на човешкия дух е достигал. Може да се допусне, че тези състояния са външен израз на някакъв дълбок мистически опит, на някаква непосредствена среща в дълбината на душата си с някаква друга, като че ли съвсем неиллюзорна, но висша и жива Реалност, която с непреодолима сила се вмъква в сферата на всекидневния духовен живот на човека, като я изпълва с друго - ново съдържание и властно налага прелом в поведението на дадена личност, изменението ѝ и дори пълното ѝ преображение. Историята е пълна с подобни случаи на коренна промяна в поведението и действията на много личности, и тук не би ни стигнало място да ги изброяваме⁷.

Пахимер съобщава още, че Ивайло се „молел на Бога навсякъде“. Явно е, че е бил дълбоко религиозна натура. За отшелниците, подвижниците, светиите е известно, че те по всяко време и навсякъде - и в полето, и в гората, и в пещерите - са се молели на Бога. Най-знаменателното и най-загадъчното в съобщението на византийския хронист е това, че той „знаел божествените слова наизуст“. Затова хронистът си поставя въпрос: „Откъде той би знаел божествените слова наизуст, когато е бил прост и живеел постоянно сред полята, както и сред пасяните от него свине“? (по прев. на Ал. Милев). Какво да разбираме под „божествените слова“? Най-естествено е, под този израз да разбираме знаенето наизуст на някои молитви, някои текстове от Евангелието, от посланията на св. Апостоли, от

⁶ Архим. Пантелеимон Пулос, Св. Иван Рилски, С., 1992, с. 136-137.

⁷ А. Бурмов и П. Петров, пос. съч., с. 301-302.

книги на Стария Завет, които били четени през време на богослужение.

От къде Ивайло би знаел тези текстове, като не е учил никъде, бил „прост и живеел постоянно сред пасяните от него свине?“ Това наистина е една загадка както за летописеца, така и за учените историци, които се занимават с изследване на Ивайловата личност.

Би могло донякъде да си изясним тази загадка ако допуснем, че Ивайло още като дете ще е посещавал често богослужение в някоя църква и манастири в родния му край. Бидейки човек с изключителни качества на паметта и на волята си, той ще е запамятавал чутото и ще е размишлявал съсредоточено и с голяма задълбоченост върху него. Естествено, това са предположения, но те са правдоподобни, щом като Пахимер изрично съобщава, че Ивайло не е учил никъде, и се очудва, че той знаел „божествените слова наизуст“!

По такъв начин вероятно се е създала у Ивайло благоприятна психическа основа да му се явяват светии, да води разговори с тях, да приема техни внушения и т. н. Пахимер пише, че като разказвал тези неща на селяните и особено на другите свинепаси, те отначало „по-скоро му се присмиваха, отколкото да му вярваха“, но „понеже разказваше тези неща, хората му повярваха и вече се отнасяха с него по-иначе, отколкото преди“. Най-после той им съобщил, че „е получил знак за действие“, т.е. откровение и веднага ги привлякъл за свои помощници. И те го следват, като се надяват, че ще извършат нещо велико. Разпръсват се из страната и разгласяват името на свинаря, казвайки, че му бил даден от Бога знак „да въстане и да вземе властта, като избави народа от враговете му“. Тези сътрудници на Ивайло били така убедени в неговата мисия и така говорили на измъченото население, че „веднага убеждаваха хората и към него всеки ден се присъединяват все повече привърженици...“. Накрай той започнал да се облича по-добре, наметнал връхна греха, препасал меч, възседнал кон... и въстанието избухнало.

В историята на средновековна Европа са се явявали и на други места лица, подобни на Ивайло. Те, изтъквайки се искрено, със стопроцентова убеденост, че са изпратени от Бога със специална народоспасителна мисия, са увеличавали след себе си широки народни кръгове и под тяхното ръководство последните извършвали подвизи и невероятно велики дела. Типичен е случаят с Жана Д'Арк. Такава е представата за личността на Ивайло и на

споменатия по-преди изследовател на Ивайловото въстание П. О. Каришковски⁸.

Във връзка с разказите за Ивайло пред другите свинепаси и селяни „за някакви явявания на светии, които го подбуждали да се разбунтува и да вземе властта над народа“, и че един ден получил „знак“ от тях „за действие“ и т.н. ще си позволим дори и някои хипотези относно това, кои би могло да бъдат светите, които му се явявали.

По-горе казахме, че Ивайло е бил връстник на Пахимер и ще да е бил роден около 1240 г. По това време в паметта на народа са били съвсем пресни спомените за въстанието на братята Асен и Петър, следователно и разказите за чудото с иконата на св. Димитър и бягството на Солунския светец от гърците и удването му при българите, за да бъде помощник в борбата им за освобождение. За нашите предци от оная епоха тези разкази, свързани с факта на освобождението от византийците, са съобщавали една неподлежаща на съмнение истина, една жива действителност. Ивайло още като дете ще е слушал носещите се в народните низини различни повествувания за големите победи на Асеновци, благодарение невидимата им закрила и помощ от Солунския светец. Следователно, най-вероятно е в съзнанието на Ивайло да се е явявал образът на св. Димитър. Ненапразно и самите Асеновци построили в Търново величествен за времето си храм на името на св. Димитър и ненапразно такава голяма е почитта у българите към последния, и толкова много са носещите неговото име у нас... Още по-пресен бил в съзнанието на народа споменът за Клокотнишката битка на цар Иван-Асен II с гърците. Денят, който Иван-Асен избрал за решителната атака срещу тях, бил св. Четиридесет мъченици, които той призовал за помощници на българската войска. Уверен в тяхната невидима помощ и намеса за удържаната победа над врага, цар Иван-Асен построил пак в Търново другия, съществуващ и днес храм, в чест на светите Четиридесет мъченици. И самият цар, и войската му, и народните маси били дълбоко убедени, че решителните им успехи над гърците се дължали на невидимата помощ на светите Четиридесет мъченици-войници. И първият, и вторият храм в Търново са паметници на големите събития, за които става дума, а също и на дълбоката религиозна убеденост както на народните водачи, така и на широките народни слоеве, в невидимата помощ

⁸ П. О. Каришковский. Восстание Ивайло. ВВр., т. 13, 1958, с. 120, бел. 74.

на светците! За съжаление, съвременната „наука още недостатъчно дълбоко е проникнала в психологията на хората от онова време, макар последните десетилетия да се ознаменуваха с рязко нараснала интерес към вътрешния мир на средновековния човек⁹. Правилно отбелязва споменатият учен Райцес, че „средновековието е изобилствало с видения от най-различен род; и визионерското въображение се е възприемало не като аномалия, а като естествено явление“¹⁰.

Пахимер съобщава, че Ивайло от момента когато започнали да му се явяват, вероятно споменатите светци, той започнал да мисли и да говори и за това! Светиите именно „го подбуждали към бунт и управление на народа“. Той постоянно разказвал за тези явявания на светиите и за това, към което те го подбуждали, на своите другари и на другите селяни. Отначало те му се присмивали и го подигравали, но с течение на времето започнали да му вярват¹¹. „И така един ден, като съобщил, че е получил знак за действие, веднага ги привлякъл за своя свита. Те го следвали, като се надявали, че той ще извърши нещо велико. Те се разпръснали по страната, и разпространявали името на свинепаса, уж че му бил даден от Бога знак на бъдещ управител“.

Погрешно е да се мисли, че проявената православно-християнската религиозност е била само в началния етап на Ивайловото въстание. Ако беше така, неговата войска щеше бързо да се разпадне и историята не би отбелязала многобройните му победи над толкова много и толкова силни врагове - вътрешни и външни: боляри, редовна византийска войска с модерно за времето си въоръжение и ордите на татарския хан Ногай. Религиозен ентусиазъм е движел Ивайло, помощниците и войските му до края на борбите му. Най-силно доказателство за това е фактът, че неговите импровизирани отряди от въстаници-селяни не само устояват на нападенията на редовните войски на българския цар (Константин Асен Тух, 1257-1277), на още поредовно и модерно въоръжените войски на византийския император и на ордите на Ногай¹².

⁹ В. И. Райцес. Процесс Жанны г'Арк. М., 1964, с. 32.

¹⁰ В. И. Райцес, пос. съч., с. 53.

¹¹ Пахимер, според превода на Ал. Милев в посочената. Христоматия..., с. 302.

¹² Проф. Димитър Ангелов дори намира, че съветският учен Каришковски, чийто труд за Ивайло цитирахме, „ограничава силно религиозните моменти, като ги свързва само с първите проповеди на Ивайло и не ги търси в съзнанието на селяните“ (Богомилството в България, С., 1969, с. 474-475).

Дали във въстанието на Ивайло и във военните му подвизи и победи са вземали участие и богомилите, както твърдят някои наши автори!

Изворите не ни съобщават нищо за участие на богомили в това въстание. Той е бил дълбоко православен и нямал нищо общо с каквито и да било еретици, каквито били богомилите. Твърденията му, че му се явявали светии, каквито богомилите не признават, че тези светии го подтиквали да вземе оръжие в ръка и да воюва, а богомилите отричали и войната; отричали царя и т.н. показват, че той стоял далеч от богомилите, и те - от него. Един анализ на селското въстание на Ивайло от 1277-1280 г. показва, че в него не са били ръководни богомилските дуалистически възгледи за отрицание на всяка власт като произхождаща от сатаната, а възгледите по този въпрос на православна основа¹³. Дуалистическата догма, че царят е служител на Сатаната, е в противоречие с православната теза, че той е божи поставеник¹⁴.

В заключение трябва да обобщим наблюденията си, че Ивайло не е бил нито „авантюрист“, „узурпатор“, нито е бил човек, „движен от чисто властолюбиви стремежи“ и от „егоистически побуди“, нито само социален революционер, който излъгал, че му се явявали светии и т. н., за да увлече народа след себе си. Имайки предвид личните му преживявания, които той правел достояние на близките около себе си и на другите селяни, както и въстанието, което повдигнал и ръководил в течение на цели три години, ни дават основание да го окачествяваме като **религиозен ентузиаст**, подобно на Жана Д'Арк¹⁵.

MORE ON THE PERSONALITY OF IVAILO

Protopresbyter Radko Poptodorov (Sofia)
(summary)

The intent of this paper is to illuminate new aspects of Ivailo's personality. The final conclusion, drawn on the analysis of the Byzantine historian Pahimerius's works (1242-1300), is that Ivailo was neither an adventurer and usurper nor a power-loving, selfish person but he was rather a religious enthusiast like Jean of Arc.

¹³ Д. Ангелов, пос. съч., с. 475.

¹⁴ Д. Ангелов, пос. съч., с. 476.

¹⁵ Прот. Радко Поптодоров. Религиозно-социални течения в България през XIV век, сп. Духовна култура, кн. 5-6, 1972, с. 36-37.